

STEFFEN MAU

DYNAMIKA NIERÓWNOŚCI W EUROPEJSKIEJ PRZESTRZENI*

NIERÓWNOŚĆ W PROCESIE DENACJONALIZACJI

Socjologia nierówności zajmuje się nierównomiernym podziałem rzadkich i pożądaných dóbr oraz pozycji społecznych w obrębie społeczeństw. Takie sformułowanie („w obrębie społeczeństw”) do niedawna było używane powszechnie, gdyż pojęcie społeczeństwa automatycznie zawierało w sobie postać społeczeństwa narodowego – koncentrowano się na nierównościach wewnątrz społeczeństw narodowych, za to nierówności pomiędzy różnymi społeczeństwami były niemal niedostrzegane¹. W związku z tym, centralne koncepcje nierówności – jak klasy, warstwy, grupy zawodowe, podziały dochodów i wykształcenia – zostały rozwinięte w narodowo-państwowych ramach.

Koncepcje struktury społecznej jako „cebuli” (Karl Martin Bolte) lub „domu” (Ralf Dahrendorf) prezentują różne poziomy pozycjonowania w obrębie uporządkowanej i odgraniczonej od reszty całości. Wszelkie punkty odniesienia do porównań oraz miary, że czegoś jest więcej lub mniej, bazują również na wyobrażeniu narodowej struktury społecznej².

Prof. STEFFEN MAU, adres do korespondencji: Universität Bremen, Bremen International Graduate School of Social Sciences, Wiener Strasse/ Celsiusstrasse, 28334 Bremen, e-mail: smau@bigsss.uni-bremen.de

* Tekst ukazał się w roku 2009 w „Mittelweg 36. Zeitschrift des Hamburger Instituts für Sozialforschung” (3 [2009], s. 30-51) pod tytułem *Ungleichheitsdynamiken im europäischen Raum*.

¹ U. B e c k, E. G r a n d e, *Das kosmopolitische Europa. Politik und Gesellschaft in der zweiten Moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2004.

² Ogólnie można stwierdzić, że tematyzacja społecznych nierówności i formułowanie postulatów powiązane jest z podporządkowaniem wspólnym kontekstem życiowym lub przynajmniej wspólnym ramom odniesienia (K. O. H o n d r i c h, *Der Wert der Gleichheit und der Bedeutung-*

Kolejnym punktem ciężkości socjologicznej analizy nierówności są prace porównawcze, które za pomocą danych statystycznych opisują różnice i podobieństwa różnych krajów³. W tych przypadkach poszczególne kraje także traktuje się jako zamknięte jedności i porównuje się je pod kątem różnych wymiarów.

Państwo narodowe można uznać za rodzaj szczególnie mocnych historycznie i stabilnych ram dla społecznej integracji i strukturyzacji. Za pomocą perspektywy socjologii historycznej i porównawczej, wypracowanej chociażby przez Steina Rokkana⁴, można określić centralne komponenty takiego zawężenia państwowości i społeczności. Punktem wyjścia procesów budowy państwa jest wytworzenie terytorialnie-państwowo zabezpieczonego porządku, administracyjne i kulturowe przeniknięcie przez różne społeczne obszary i instytucjonalizacja form partycypacji i inkorporacji. Proces ten zawiera ustalenie granic na zewnątrz, ale również internalizację linii podziału społecznego, religijnego i kulturowego rodzaju, które z czasem doprowadziły do wzrastającej homogenizacji i terytorialnie-politycznej definicji narodu⁵.

W kontekście tego bardzo daleko idącego sprzężenia społecznej integracji i wytworzenia się państwowych instytucji nie dziwi, że wielu socjologów spogląda na wewnętrzne zróżnicowania struktur nierówności, a kiedy porównują między sobą społeczeństwa, zestawiają je ze sobą jak niepowiązane całości. Tylko niektóre prace, jak Wallersteina⁶, odnoszą się systematycznie do dynamiki nierówności pomiędzy różnymi krajami i regionami, jak również do pytań o interdependencję.

swandel der Ungleichheit, „Soziale Welt” 35 [1984], s. 267-293). Dlatego nie dziwi fakt, że naród stał się zasadniczym punktem zaczepienia socjologicznej analizy nierówności. Można nawet argumentować, że powstanie koncepcji nierówności ściśle powiązane jest z powstaniem państw narodowych (K. E d e r, *Gleichheitsdiskurs und soziale Ungleichheit. Zur Frage nach den kulturellen Grundlagen sozialer Ungleichheit in der modernen Klassengesellschaft*, w: *Sozialstruktur und Kultur*, red. H. Haferkamp, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1990).

³ W. G l a t z e r, *Einstellungen und Lebensbedingungen in Europa*, Frankfurt am Main: Campus 1993; S. I m m e r f a l l, *Einführung in den Europäischen Gesellschaftsvergleich. Ansätze–Problemstellungen–Befunde*, Passau: Rothe 1994; G. T h e r b o r n, *European Modernity and Beyond. The Trajectory of European Societies 1945–2000*, London: SAGE Publications 1995; S. H r a d i l, S. I m m e r f a l l, *Modernisierung und Vielfalt in Europa*, w: *Die westeuropäischen Gesellschaften im Vergleich*, red. S. Hradil, S. Immerfall, Opladen: Leske + Budrich 1997; C. C r o u c h, *Social Change in Western Europe*, Oxford: Oxford University Press 1999.

⁴ S. R o k k a n, *Staat, Nation und Demokratie in Europa. Die Theorie Stein Rokkans aus seinen gesammelten Werken rekonstruiert von Peter Flora*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2000.

⁵ R. M ü n c h, *Offene Räume. Soziale Integration diesseits und jenseits des Nationalstaates*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2001, s. 183.

⁶ I. W a l l e r s t e i n, *Klassenanalyse und Weltsystemanalyse*, w: *Soziale Ungleichheiten*, red. R. Kreckel, „Soziale Welt”, Sonderband 2 (1983).

Badania te pojawiły się dopiero w powiązaniu z procesami supranacjonalizacji, transnacionalizacji i globalizacji, zatem w czasie, gdy stało się jasne, że protekcyjnistyczne uszczelnienia mogą być skuteczne tylko warunkowo, a procesy przekraczające granice masowo wywierają wpływ na struktury nierówności i je współkształtują. Ulrich Beck, czyniąc aluzję do swojego sławnego artykułu *Jenseits von Stand und Klasse*, w którym zapowiadał zanik kultury klasowej, prezentuje tezę w nowszym tekście pod tytułem *Jenseits von Klasse und Nation*⁷, że jesteśmy świadkami wzrastającej transnacionalizacji społecznych nierówności⁸. Jest to część szerszego procesu, który odbiera podstawę istnienia narodowo-państwowej zasady analizy nierówności, powiększającej ich znaczenie wewnątrz społeczeństwa oraz ukrywającej je pomiędzy społeczeństwami narodowymi. Zrywa się z tradycyjną koncepcją porządku nierówności wewnątrz ram narodowo-państwowych, naznaczonego przez różne uregulowane stosunki społeczne pomiędzy grupami i zawężone hierarchie statusowe i instytucjonalne układy. Szczególnie widoczne jest to w przypadku grup migrantów, którzy poruszają się pomiędzy dwoma społeczeństwami i otwierają nowe transnarodowe przestrzenie społeczne⁹, jak również w przypadku nowych globalnych elit, które grają ponad lub poza narodowo-państwowymi „kontenerami”¹⁰.

Istnieje również szerokie oddziaływanie zwrotne międzynarodowego podziału pracy na życiowe sytuacje i szanse w obrębie państwa narodowego – głównie poprzez zmienione warunki konkurencyjności, strukturalną przebudowę, ograniczenia wydajności państwa dobrobytu czy ekonomiczne szoki. Obecny kryzys finansowy wyraźniej uwidoczniał stopień wielostronnych zależności różnych gospodarek. Społeczeństwa narodowe nigdy nie były niepowiązanymi wyspami, ale dzisiaj są nimi jeszcze mniej niż kiedykolwiek. Selektywne spojrzenie na strukturę nierówności pozwala nam zatem coraz mniej widzieć, jakie nowe dynamiki pojawiają się i jakie walki o pozycjonowanie odbywają się „po tamtej stronie” państwa narodowego.

Szczególnie widoczne jest przejście od relatywnie zamkniętej do splecionej struktury nierówności w związku z procesem integracji europejskiej, tj. z budowa-

⁷ U. Beck, *Jenseits von Klasse und Nation: Individualisierung und Transnationalisierung sozialer Ungleichheiten*, „Soziale Welt” 29 (2008).

⁸ U. Beck, *Die Neuvermessung der Ungleichheit unter den Menschen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2008; P. A. Berger, A. Weiss, *Transnationalisierung sozialer Ungleichheit*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2008.

⁹ L. Pries, *Die Transnationalisierung der sozialen Welt*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2007.

¹⁰ L. Sklair, *The Transnational Capitalist Class*, Oxford: Blackwell 2001.

niem supranarodowych instytucji, tworzeniem wspólnych rynków, swobodą przesiedlania się, otwarciem narodowo-społecznych przestrzeni członkostwa poprzez zasady niedyskryminowania, standaryzacji instytucji narodowych, prawne ingerencje, wewnątrz europejską migrację, deinstytucjonalizację wewnętrznych granic, stworzenie wspólnej waluty itd. Narodowo-państwowa zdolność do „paktowania w porę porozumienia o zawsze istniejących nierównościach i niesprawiedliwościach w podziale życiowych szans i formułowania wyobrażeń o wyrównującej sprawiedliwości”¹¹ jest trwale osłabiana, a temat nierówności quasi-przymusowo zeuropeizowany.

Beck formułuje to w następujący sposób:

„Europeizacja charakteryzuje się meta przemianą, mianowicie poprzez to, że została uchylona podstawa konstrukcji granic i podziału pracy pomiędzy narodową i międzynarodową polityką. Europeizacja jest tak więc klasycznym przykładem przemiany postaci społecznej nierówności poprzez uchylenie granic narodowych przestrzeni”¹².

Europa występuje jako specyficzna przestrzeń splecenia, zagęszczenia i agregacji ponad państwami narodowymi, a wraz z tym, jako pole analizy pomiędzy zależnościami wewnątrzpaństwowymi i globalnymi.

Idąc za tymi obserwacjami, pojawia się od razu kwestia, czym charakteryzuje się europejski reżim nierówności. Jaki powstaje układ statusu, jakie hierarchie? Które strukturyzujące wymiary społecznych nierówności są najważniejsze? Jakie rysują się mechanizmy odpowiedzialne za to, że społeczne grupy przyjmują określone, uprzywilejowane bądź gorsze pozycje? Jakie areny konfliktów i którzy aktorzy tych konfliktów dominują na europejskiej mapie nierówności?

Niestety, prostych odpowiedzi na te pytania nie można udzielić od razu, gdyż brakuje nam dotychczas sprawdzonych konceptów naukowych, jak również światopoglądowo akceptowanych interpretacji, które wykazywałyby podobnie dużą atrakcyjność jak wyobrażenie warstwowej struktury społecznej oraz nadrzędność i podporządkowanie społecznych grup w obrębie państwa narodowego. Nie rozpoznaje się w Europie naprawdę stabilnej, wykrystalizowanej i instytucjonalnie zabezpieczonej hierarchii dużych grup społecznych. Europa jako miejsce przyporządkowania jest wprawdzie obecna, ale bardziej w abstrakcyjny niż światopoglądowo odczuwalny i doświadczalny sposób. Często brakuje głębi doświadczenia,

¹¹ R. M. L e p s i u s, *Die Europäische Union als Herrschaftsverband eigener Prägung*, w: *What Kind of Constitution for What Kind of Policy? Responses to Joschka Fischer*, red. C. Joerges, Florenz: European University Institute 2000, s. 211.

¹² U. B e c k, *Jenseits von Klasse und Nation*, s. 315; por. U. B e c k, E. G r a n d e, *Das kosmopolitische Europa*.

które idzie w parze z umiejscowieniem siebie i obcych w strukturze nierówności. Naukowe próby, by kartografować Europę w jej niby całości społeczno-strukturalnej są zagrożone budowaniem artefaktów lub czysto nomologiczną klasyfikacją różnie ujętych społeczno-strukturalnych jedności.

Dostęp do europejskiej struktury nierówności musi być poszukiwany najpierw w nieco węższym zakresie, i to poprzez pytanie, czy europeizacja w ogóle niesie ze sobą nowe formy strukturyzacji¹³, tak ze względu na powstawanie nowych grup i układów, jak i w odniesieniu do wymiarów lub determinant społecznej nierówności. Należy zapytać, czy w toku europeizacji zmienia się przydzielenie pozycji statutowych lub szans życiowych – dla całości narodowych społeczeństw lub dla ich częściowych segmentów. W tym artykule zostaną podjęte tego typu pytania. Jakie skutki zwrotne wywołuje europeizacja na poziomie narodowym i czy w tym procesie powstają nowe formy społecznego strukturyzowania?

Schemat 1. Stratyfikacja przez europeizację

<i>Wytworzenie się nowych grup</i>	<i>Przykłady</i>
Elity UE i zeuropeizowane środowiska	Biurokracja UE, grupy lobbystyczne i interesu, studenci Erasmusa
Transnarodowe elity, transmigranci	Mobilne grupy z wysokim kapitałem ludzkim i transnarodowym habitus; europejcy migranci za pracą (m.in. migracja „wahadłowa” i cyrkulująca), migracje związane z przejściem na emeryturę
Europejskie grupy transferowe	Strukturalnie słabe regiony, przedsiębiorstwa rolne i rybackie jako protegowani transferów UE
<i>Wpływ na położenie społeczne i warunki życia</i>	
Urynkowanie społecznego położenia	Nacisk na stare gałęzie przemysłu, niekonkurencyjne branże i regiony, jak również słabszych graczy na rynku (np. mało wykwalifikowani pracobiorcy)
Uprzeźrzenie społecznej nierówności	Regionalne dysparytety i nowe struktury typu „centrum – peryferie”

Źródło: S. Mau, R. Verviebe, *Die Sozialstruktur Europa*, Konstanz: UVK Verlagsanstalt 2009, s. 256.

¹³ Odnośnie do problematyki pierwotnego przypisania zmian struktur nierówności w kontekście europeizacji zobacz: M. B a c h, *Die Bürokratisierung Europa. Verwaltungseliten, Experten und politische Legitimation in Europa*, Frankfurt am Main: Campus 1999.

W mniejszym zakresie chodzi o to, by odtworzyć ogólnoeuropejskie struktury nierówności, ale bardziej, by zaznaczyć społeczno-strukturalne areale i segmenty, które szczególnie mocno są po „europejsku” strukturyzowane i poddane oddziaływaniu. W powyższym schemacie podsumowane są niektóre formy społecznej strukturyzacji nowego rodzaju, które skupiają w sobie, z jednej strony, formowanie się nowych grup z bezpośrednim odniesieniem do Europy, z drugiej zaś, bezpośrednio i pośrednio następstwa europeizacji pod kątem położenia społecznego i szans życiowych¹⁴. Jeśli odróżnimy obie te perspektywy, wówczas możemy z tej pierwszej obserwować powstawanie europejskiej klasy ekspertów i zeuropeizowanego środowiska, transnarodowo działających grup i europejskich grup transferowych. Natomiast z drugiej perspektywy, europeizacja wywiera wpływ na siłę regulatywną i redystrybucyjną systemów narodowo-państwowych, popycha naprzód urynkwienie życiowego położenia i zmienia wzorzec struktury wewnątrzpaństwowej nierówności poprzez uprzestrzennienie społecznej nierówności.

EUROPEJSKIE ELITY I ZEUROPEIZOWANE ŚRODOWISKA

W wielu pracach socjologicznych o Europie wskazuje się, że Stary Kontynent wnosi polaryzację pomiędzy elitami a „zwykłymi obywatelami”¹⁵. Richard Münch pisze: „Europa jest sprawą elit przywódczych, naród sprawą zagrożonych, zepchniętych na margines warstw”¹⁶. Diagnoza ta odwołuje się do obserwacji, że „projekt Europa” od początku był projektem elit, niesionym przez europejskich idealistów oraz politycznych i gospodarczych decydentów. Wraz z powstaniem i umocnieniem się instytucji i gremiów decyzyjnych, UE faworyzowała formowanie nowych, administracyjnych i biurokratycznych elit. Bruksela jako siedziba Komisji Europejskiej i Strasburg jako siedziba Parlamentu Europejskiego są dzisiaj miejscem pracy i życia rosnącej liczby ludzi, którzy pracują w europejskiej lub zeuropeizowanej biurokracji.

Maurizio Bach¹⁷ pokazał w swoim studium o elitach administracyjnych w Unii Europejskiej, jak postępuje naprzód biurokratyzacja Europy i jak w Europie wytworzył się niezależny aparat administracyjny z odpowiednim personelem.

¹⁴ Por. S. Mau, R. Verwiebe, *Die Sozialstruktur Europa*.

¹⁵ M. Haller, *European Integration as an Elite Process. The Failure of a Dream?*, London–New York: Routledge 2008; N. Fligstein, *Euroclash. The EU, European Identity and the Future of Europe*, Oxford: Oxford University Press 2008.

¹⁶ R. Münch, *Offene Räume*, s. 294.

¹⁷ M. Bach, *Die Bürokratisierung Europa*.

Wprawdzie jest tylko 25 000 urzędników UE, ale istnieje wielokrotnie większa grupa, która w otoczeniu urzędników UE wykonuje różne czynności związane z europejską wspólnotą. W kontekście europejskiej budowy instytucji obok elit funkcjonalnych wytworzyła się w Brukseli znaczna liczba nowych politycznych grup lobbystycznych i interesu¹⁸.

Proces europeizacji współkształtują lub są bezpośrednio w niego włączone nie tylko elity UE. Tworzy się rosnące w siłę środowisko z nastawionymi na Europę ścieżkami kariery i życia¹⁹ – elity funkcyjne, przedsiębiorcy, wysoko wykwalifikowani pracownicy nauki i wolnej gospodarki oraz zatrudnieni w wyspecjalizowanych obszarach i nowych ekonomiach usług. Doliczyc do tej grupy można również studentów, którzy poprzez program Erasmusa zdobywają nowe doświadczenia i europeizują się.

W przestrzeniach pozbawionych granic mobilność, kompetencja do tej ruchliwości i rozporządzalność wymiennymi środkami stają się centralnymi czynnikami uwarstwienia²⁰. Kto te cechy posiada, dla tego skuteczne pozycjonowanie się społeczne w pozbawionej granic Europie jest o wiele prostsze. Dotyczy to przede wszystkim takiej sytuacji, gdy kapitał ludzki nie zostaje zdewaluowany przy wejściu na inny rynek pracy. Rozwój tego rodzaju tendencji wzmacniają starania o międzynarodową, ew. europejską, standaryzację efektów kształcenia, jak to czyni proces boloński²¹. Wspiera on również harmonizację wymagań związanych z wykształceniem, która umożliwia automatyczne uznanie kwalifikacji zawodowych i świadectw ukończenia szkół i uniwersytetów. „Wymienialność” wykształcenia zdobytego w krajach narodowych, zwłaszcza wykształcenia uniwersyteckiego, podnosi się, o ile przeniesienie się do innego kraju nie wiąże się z uszczerbkiem możliwego do wykorzystania kapitału ludzkiego, lecz z utrzymaniem jego poziomu, a nawet podwyższeniem.

¹⁸ P. B o u w e n, *Corporate Lobbying in the European Union. The Logic of Access*, „Journal of European Public Policy” 9 (2002); Ch. L a h u s e n, *Kommerzielle Beratungsfirmer in der Europäischen Union*, w: *Interessenpolitik in Europa*, red. R. Reising, B. Kohler-Koch, Baden-Baden: Nomos 2005; Ch. L a h u s e n, C. J a u s s, *Lobbying als Beruf. Interessengruppen in der Europäischen Union*, Baden-Baden: Nomos 2001; I. M i c h a l o w i t z, *Lobbying in der EU*, Wien: Facultas 2007.

¹⁹ N. F l i g s t e i n, *Euroclash*; G. V o b r u b a, *Die Entwicklung der Europasozologie aus der Differenz national/ europäisch*, „Berliner Journal für Soziologie”, 18 (2008).

²⁰ Z. B a u m a n n, *Globalization. The Human Consequences*, Oxford: Blackwell 1998.

²¹ S. I m m e r f a l l, *Einführung in den Europäischen Gesellschaftsvergleich*, s. 61; A. W o l t e r, *Auf dem Wege zu einem Europäischen Hochschulraum. Studienreform und Hochschulpolitik im Zeichen des Bologna-Prozesses*, w: *Die Europäische Gesellschaft*, red. R. Hettlage, H.-P. Müller, Konstanz: UVK 2006.

Wraz z tymi standaryzacjami na poziomie szkolnictwa wyższego modyfikowane są narodowe hierarchie reputacyjne (np. europejskie rankingi). To ostatecznie prowadzi do tego, że przede wszystkim w obszarze wykształcenia uniwersyteckiego zmniejszają się problemy dopasowania narodowych systemów kształcenia i rynków pracy, a osobom z wyższym wykształceniem jest łatwiej wykorzystać kwalifikacje w innym kraju europejskim. W konsekwencji w określonych branżach może wytworzyć się zeuropeizowany segment rynku pracy, podczas gdy inne obszary pozostają jeszcze relatywnie hermetycznymi lub zmiana kraju zamieszkania automatycznie prowadzi do kwalifikacyjnych deklasacji.

Grupa wysoko wykształconych i wysoko wykwalifikowanych osób jest włączona szczególnie silnie w proces transnacionalizacji²². Z jednej strony, są to zawodowe konteksty i profile wymagań, które wytwarzają transnarodową orientację, z drugiej strony, niosą te grupy ze sobą określone „transnarodowe kompetencje”²³. Osobom z wyższym wykształceniem przypisuje się, że wyróżniają się większą otwartością wobec innych kultur, znajomością języków obcych i odniesieniem do tego, co przekracza lokalne horyzonty²⁴. Gęste, przekraczające granice konteksty interakcji, możliwości językowego porozumienia się i określone zdolności kognitywne mogą przyczynić się do tego, że „heterogeniczne kulturowo i społecznie pochodzenia ustąpią na rzecz wspólnej podstawowej orientacji”²⁵.

Wytworzenie się transnarodowego habitus należy założyć szczególnie w przypadku wysoko wykształconych i wykwalifikowanych osób. Studia autorstwa Fligsteina²⁶ pokazują, że proces europeizacji wywołuje nie tylko większe nierówności włączenia, lecz również znajduje swój wyraz w różnych orientacjach i mentalnych pokładach. Pomędzy tymi, którzy są zintegrowani z europejską przestrzenią społeczną poprzez przekraczające granice kontakty, podróże i kompetencje językowe, a tymi, którzy światopoglądowo w tym nie uczestniczą, istnieją różnice względem identyfikacji z Europą i oceną procesu europeizacji.

²² S. M a u, *Transnationale Vergesellschaftung. Die Entgrenzung sozialer Lebenswelten*, Frankfurt am Main–New York: Campus 2007.

²³ P. H. K o e h n, J. N. R o s e n a u, *Transnational Competence in an Emergent Epoch*, „International Studies Perspectives” 3 (2002).

²⁴ U. H a n n e r z, *Transnational Connections. Culture, People, Places*, London: Routledge 1996; S. M a u, J. M e w e s, *Ungleiche Transnationalisierung. Zur gruppenspezifischen Einbindung in transnationale Interaktionen*, w: *Transnationalisierung sozialer Ungleichheit*, red. P. A. Berger, A. Weiß, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2008.

²⁵ T. S c h w i n n, *Nationale und globale Ungleichheit*, „Berliner Journal für Soziologie” 18 (2008), s. 25.

²⁶ N. F l i g s t e i n, *Euroclash*.

TRANSMIGRACJA

Spojrzenie na elity społeczeństwa i wytworzenie transnarodowo zorientowanej i tak działającej elity wykształcenia nie może przeoczyć faktu, że powstają paneuropejskie sposoby życia również w innych obszarach. Są one często mniej wyraźne i obywają się bez bezpośrednich odniesień do Europy, ale jednak są częścią wytwarzającej się przestrzeni społecznej Europy. Wprawdzie zasięg in-traeuropejskiej migracji jest ciągle jeszcze niewielki – do dziś oficjalnie to tylko około 1,5% wszystkich obywateli UE osiedliło się na dłużej w innym kraju UE²⁷ – jednak wiele mobilnych grup pozostaje w oficjalnych statystykach niewidocznymi. W międzyczasie powstało całe spektrum nowych form przemieszczania się, które nie odpowiadają już znanemu schematowi emigracji i imigracji. Sekwencja: „osiadłość–migracja–osiedlenie się”, jest zastępowana przez liczne przejściowe lub trwałe wzorce mobilności. Nowsze prace o wewnętrznej migracji w UE pokazują, że dotychczasowe wyobrażenia o migracji jako jednostronnym procesie przemieszczania się od regionu pochodzenia do regionu docelowego z zamiarem trwałego pobytu dzisiaj są niestosowalne w odniesieniu do większości migrantów za pracą²⁸. Wielu ludzi emigruje tylko na krótko, ewentualnie w perspektywie czasowej średniego zasięgu lub przemieszcza się wahadłowo. Zupełne przeprowadzenie się, jak to było w czasach dużych fali migracji i emigracji w ubiegłych stuleciach, praktykowane jest tylko przez część migrantów. Związane są z tym wielorakie lokalne powiązania i transnarodowe przestrzenie społeczne, które rozpościerają się pomiędzy różnymi miejscami pobytu i odniesienia²⁹.

Najbardziej znaczące przemieszczenia znajdujemy na kierunku wschód–zachód w konsekwencji przystąpienia do UE w 2004 r. wschodnio- i środkowoeuropejskich krajów członkowskich³⁰. Szczególnie w krajach takich, jak: Polska, Bułgaria i Rumunia, obserwuje się liczne prądy migracyjne do Europy Zachodniej. W ciągu ostatnich 10 lat wielu ludzi z Europy Wschodniej pracowało sezonowo w Europie Zachodniej jako: pielęgniarze, opiekunki do dzieci, personel sprzątają-

²⁷ N. Rother, *Wer zieht innerhalb der EU wohin und warum? Das Pioneur-Projekt*, „ZUMA-Nachrichten” 56 (2005).

²⁸ S. Mau [i in.], *I Innereuropäische Wanderungen – Die Wanderungsmotive von Deutschen mit mittleren Qualifikationen*, „BIOS” 21 (2007)

²⁹ L. Pries, *Die Transnationalisierung der sozialen Welt*.

³⁰ Por. S. Büttner, S. Mau, *Horizontale Europäisierung und europäische Integration*, w: *Gesellschaftstheorie und Europapolitik. Sozialwissenschaftliche Ansätze zur Europaforschung*, red. M. Eig Müller, S. Mau, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2009.

cy, robotnicy rolni, rzemieślnicy, zastępując pracowników sezonowych z Europy Południowej³¹.

W Polsce, która jest najliczniejszym ludnościowo krajem będącym nowym członkiem UE (38,5 mln. ludności), na podstawie nowszych badań wychodzi się z założenia, że od maja 2004 r. około 3 mln. osób wyjechało za granicę za pracę. Kraj taki jak Bułgaria, z blisko 8 mln. mieszkańców, miał od 1989 do 1998 r. szacunkową liczbę emigrantów w wysokości 750 000 osób (bez migrantów „wahadłowych”). Potem liczba ta spadła wyraźnie, co należy tłumaczyć przede wszystkim wyczerpaniem się potencjału migracyjnego.

Sondaże potwierdzają podstawową zmianę charakteru mobilności: udział tych, którzy rozważają krótkoterminową mobilność wzrósł z 26% w 2001 r. do 42% w 2007 r.³². Zatrudnienie znajdują przede wszystkim w nisko opłacanych sektorach zachodnioeuropejskich krajów, w których panuje popyt na tanią siłę roboczą. Wśród wschodnioeuropejskich migrantów przeważają osoby z niskimi lub przeciętnymi kwalifikacjami oraz osoby młode. Przemieszczanie się na linii wschód–zachód oznacza z perspektywy strukturalno-społecznej powiększanie się warstwy niższej społeczeństwa docelowego, nawet jeśli często tylko przejściowo, i relatywny wzrost socjalny w społeczeństwie/regionie pochodzenia. Migranci mogą korzystać z ogromnych regionalnych różnic dochodowych w UE w taki sposób, że umiejscowienie w dolnych, często krytycznych rangach statusowych w kraju, w którym uzyskują dochód, równoważą przez materialne zyski statusowe w kraju pochodzenia. To podwójne socjalne ułożenie znajduje się blisko powielania perspektyw nierówności.

Formy migracji wahadłowej nie są jednak fenomenem ograniczonym tylko do Europy Wschodniej i Środkowej, przybiera on obecnie na sile również w Europie Zachodniej. Przykładowo Niemcy przeżywają wzrost migracji za pracą z takich krajów, jak: Szwajcaria, Dania, Wielka Brytania, Irlandia, Holandia i Norwegia³³. Pożądanymi miejscami docelowymi dla młodych fachowców i wykwalifikowanych pracowników są przede wszystkim metropolie: Londyn, Paryż i Bruksela, pulsujące miejskie aglomeracje w Irlandii i Wielkiej Brytanii oraz prosperujące regiony Szwecji, Danii, Francji, Holandii, Niemiec, Szwajcarii, jak również mniejsze regionalne centra.

³¹ M. Morokvasic, *Pendeln statt auswandern. Das Beispiel der Polen*, w: *Wanderungsraum Europa. Menschen und Grenzen in Bewegung*, red. M. Morokvasic, H. Rudolph, Berlin: Edition Sigma 1994; S. Hess, *Globalisierte Hausarbeit. Au-pair als Migrationsstrategie von Frauen aus Osteuropa*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2005.

³² *Family patterns and migration*, National Representative Survey, 2007.

³³ S. Mau [i in.], *Innereuropäische Wanderungen*.

Miejskie aglomeracje stają się coraz bardziej multikulturalne i są w pewien sposób laboratoriami społecznego i kulturowego aspektu europejskiej integracji. Dalszym wymiarem wewnątrz europejskiej migracji są także przemieszczenia osób starszych z podwyższonej klasy średniej³⁴. Wśród emerytowanych Europejczyków coraz bardziej rozpowszechnia się zjawisko, by przeprowadzać się w określonych porach roku do atrakcyjnych turystycznie obszarów we Francji, Portugalii, Hiszpanii, Włoszech i Grecji. Część tej grupy żyje w mało przemierzanych społecznie enklawach. Jednakże migracja taka zmienia społeczną kompozycję miejsc docelowych migracji i należy ją rozumieć – w najszerszym sensie – jako podniesienie liczebności warstw wyższych w autochtonicznej strukturze społecznej ze wszystkimi powiązanymi z tym konsekwencjami, jak np. wzrost cen mieszkań i działek oraz kosztów utrzymania.

EUROPEJSCY ODBIORCY TRANSFERÓW

Europeizacja wytwarza nie tylko zeuropeizowane środowiska i nowe formy transmigracji, lecz wywiera również bezpośredni wpływ na warunki życia coraz większej liczby ludzi i społecznych grup przeciętnego społeczeństwa. W analogii do zdefiniowanych przez Lepsiusa³⁵ klas zaopatrzenia jako grup, których życiowe szanse nie są określone przez rynek, lecz przez państwowe dochody transferowe, można zidentyfikować europejskie grupy transferowe.

Istnieje wiele grup, których warunki życiowe bezpośrednio zależą od europejskich środków finansowych. Europejskie rolnictwo bezpośrednio czerpie zyski z wysokich europejskich subwencji; stały się one charakterystyczne jako narzędzie polityki dobrobytu wspierające ludność rolniczą³⁶. Wraz z brukselskimi transferami subwencjonowane zostają w szerokim zakresie ceny produktów rolnych. Obok celów, by zapewnić zaopatrzenie, ustabilizować rynki i podwyższyć produktywność rolnictwa, centralną sprawą wspólnej polityki rolnej (GAP) jest

³⁴ A. Williams, *A Place in the Sun. International Retirement Migration from Northern to Southern Europe*, „European Urban and Regional Studies” 4 (1997); R. King [i in.], *International Retirement Migration in Europe*, „International Journal of Population Geography” 4 (1998).

³⁵ R. M. Lepsius, *Soziale Ungleichheit und Klassenstrukturen in der Bundesrepublik Deutschland*, w: *Klassen in der europäischen Sozialgeschichte*, red. H.-U. Wehler, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1979.

³⁶ E. Rieger, *Schutzschild oder Zwangsjacke? Zur institutionellen Struktur der gemeinsamen Agrarpolitik*, w: *Standort Europa. Europäische Sozialpolitik*, red. S. Leibfried, P. Pierson, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1998.

podwyższenie dochodu *per capita* ludności pracującej w rolnictwie, a wraz z tym zabezpieczenie odpowiedniego standardu życia. Zatrudnieni np. w wielu zakładach rybackich również czerpią zyski z płatności UE, które poprawiają ich pozycję rynkową i dochód. Najważniejsze transfery dokonują się w ramach funduszy strukturalnych i regionalnych, poprzez które strukturalnie słabsze i pokrzywdzone regiony otrzymują środki wsparcia. Za pomocą tego rodzaju instrumentów politycznych określa się „potrzeby przegranych wspólnego rynku”³⁷. Daje się im w ten sposób do zrozumienia, że przy europejskiej integracji popadają w gorszą pozycję nie na stałe:

„Wyrównanie jest centralną sprawą tych płatności. Polityczno-społecznie słabsze regiony UE w europejskim społeczeństwie modelowym powinny zostać »kupione«, a spirale upadku zatrzymane”³⁸.

Odbiorcami transferów z funduszy strukturalnych są przede wszystkim regiony w krajach, które przystąpiły do UE w ostatnich latach, ale również peryferyjne regiony we Włoszech, Wielkiej Brytanii czy Niemczech. Kwalifikowalność do wsparcia określa się przez „relatywne sytuacje zapotrzebowania” w odniesieniu do PKB na poziomie całej UE lub poprzez rozwój negatywnych uwarunkowań, jak skrajne położenie, poziom kwalifikacji czy bezrobocie. Dla obszarów, których to dotyczy, taka kwalifikacja jako regionu stale potrzebującego wsparcia jest dwulicowa – pozytywna w odniesieniu do oczekiwanych transferów finansowych i działań pomocowych, negatywna ze względu na dopisanie statusu zacofania i grożącej zależności od subwencji. Regionalna sprawozdawczość w UE z bezlikiem regularnie publikowanych i publicznie dostępnych liczb stwarza do tego sytuację informacyjną, która uświadamia regiony lepiej niż kiedykolwiek o ich własnej, relatywnej pozycji w całości struktury. Wraz z tym ma miejsce bazująca na wskaźnikach hierarchizacja – różnice przekładane są w nierówności.

W unijnoeuropejskiej grze rozdzielania regiony, rolnicy, jak również zakłady rybackie są dzisiaj niezależnymi aktorami. Wydają się posiadać zdolność do kolektywnej mobilizacji, obrony swoich interesów, częściowo również w konflikcie z interesami narodowymi. Pod znakiem zapytania jest to, jak daleko wyłoni się z tego trwała stratyfikacja. Transfery finansowe są wprawdzie istotne w odniesieniu do nierówności, ale niekoniecznie budujące strukturę społeczną. Decydujące

³⁷ J. Andersen, *Die soziale Dimension der Strukturfonds: Sprungbrett oder Stolperstein?*, w: *Standort Europa*, s. 180.

³⁸ G. Ross, *Das Soziale Europa des Jacques Delors: Verschachtelung als politische Strategie*, w: *Standort Europa*, s. 335.

jest to, jak dalece oddziałują transfery jako centralne czynniki położenia społecznego większych grup i czy z tym idą w parze typowe zmiany mentalnościowe.

URYNKOWIENIE SPOŁECZNEGO POŁOŻENIA

Obok identyfikacji nowych grup chodzi o kwestię relewantnych determinant i wymiarów społecznej nierówności. Duże znaczenie mają tutaj rozpoczęte procesy budowy rynku i liberalizacji, które oddziałują na szanse życiowe jednostek i grup oraz na nowo je rozdzielają³⁹. Przyczyn tych procesów można częściowo doszukiwać się w ogólnym trendzie globalizacji, częściowo w podjętych krokach gospodarczych i politycznych ku integracji UE. Wraz z rozmontowaniem ograniczeń konkurencyjności wzmocniła się gospodarcza dynamika, szczególnie pod presją znaleźli się słabsi gracze na rynku i lokalizacje przestarzałych gałęzi przemysłu.

Inaczej niż w latach 50. do 80., kiedy narodowe systemy oświatowe, instytucje związane z tworzeniem państwa dobrobytu i rynek zatrudnienia gwarantowały relatywnie wysoki stopień stabilizacji i standaryzacji, teraz dochodzi do silniejszego urynkowania społecznego położenia. Warunki życia i życiowe szanse są o wiele bardziej bezpośrednio podporządkowane ocenie rynkowej. Wraz ze zwycięstwem idei europejskiego rynku wewnętrznego został zinstytucjonalizowany wzorec społecznej nierówności, który klasyczne zasady polityki dobrobytu wyrównywania i redystrybucji w coraz większym stopniu zastępuje logiką rynkową, czyli merytokraticzną gratyfikacją⁴⁰. Na skutek tego istnieje rosnąca przepaść pomiędzy tymi, którzy z powodu swoich zdolności i kwalifikacji mogą sobie poradzić w konkurowaniu a tymi, którzy przez brak zdolności do konkurowania stają się społecznymi przegranymi⁴¹. Szczególnie widoczna jest dyferencjacja przy oddzielaniu outsiderów rynku pracy od reszty. Okazuje się, że szczególnie osoby słabo wykwalifikowane, pracobiorcy z przestarzałymi kwalifikacji i starsi ludzie

³⁹ E. Rieger, *Schutzschild oder Zwangsjacke?*; G. Vobruba, *Die Dynamik Europas*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2005.

⁴⁰ M. Bach, *Europa ohne Gesellschaft. Politische Soziologie der europäischen Integration*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2008.

⁴¹ R. Münch, S. Büttner, *Die europäische Teilung der Arbeit. Was können wir von Emile Durkheim lernen?*, w: *Die Europäisierung sozialer Ungleichheit. Zur transnationalen Klassen- und Sozialstrukturanalyse*, red. M. Heidenreich, Frankfurt am Main: Campus 2006; U. Walwei, *Die Europäisierung der nationalen Arbeitsmärkte*, w: *Sozialstaat in der Globalisierung*, red. D. Döring, E. Metzger, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1999.

mają trudności, by znaleźć trwałe miejsce na rynku pracy. Dla uprzywilejowanych i mających swoje miejsce warstw społecznych istnieją większe możliwości, by spożytkować zalety, które oferuje UE poprzez nowe szanse mobilności lub integrację rynku⁴².

W kontekście budowy europejskiego i globalnego rynku dochodzi również do przybierającej na sile specjalizacji poszczególnych krajów. Zaawansowane kraje przemysłowe specjalizują się w produktach, których wytwarzanie wymaga silnego kapitału ludzkiego, co prowadzi do wzrostu bezrobocia wśród słabiej wykwalifikowanych pracobiorców. W wielu zachodnioeuropejskich krajach wraz ze wzrostem handlu zagranicznego rośnie presja na pracobiorców z niskimi kwalifikacjami. Kraje Europy Wschodniej i Środkowej, które przystąpiły do UE, poprzez członkostwo mogły istotnie poprawić swój dostęp do innych rynków. Mogą one również otrzymać kapitał inwestycyjny na korzystnych warunkach, a w ramach polityki spójności transfery UE.

Naprzeciw temu stoją straty w sektorze produkcyjnym przez emigrację szczególnie wykwalifikowanych sił pracowniczych. Jednocześnie przedsiębiorstwa wschodniej Europy mają problemy z konkutowaniem z o wiele bardziej produktywnymi gałęziami przemysłu zachodniej Europy i ich produktami wysokiej jakości. Presja ta wywołała przemianę strukturalną, która zlikwidowała stare, niezdolne do konkutowania gałęzie przemysłu. Zagraniczni inwestorzy interesują się przede wszystkim tym, by czerpać zyski z dostępu do wewnętrznego rynku UE i niskich kosztów lokalnych, tak więc szybko wzrastające dochody mogą stać się hamulcem inwestycji. W nowych krajach członkowskich zyskują przede wszystkim młodzi ludzie – absolwenci szkół wyższych oraz osoby z wyższą pozycją decyzyjną w służbie publicznej, podczas gdy etniczne mniejszości i starsi ludzie są widziani jako przegrani europeizacji⁴³.

W Europie obserwujemy również intensywną przemianę struktury zatrudnienia, która odzwierciedla przejście od społeczeństwa przemysłowego do społeczeństwa usługowego⁴⁴. Wprawdzie zatrudnienie ogółem w UE w ostatnich latach wyraźnie wzrosło (jeśli nie uwzględnić najnowszej fali kryzysu), ale temu przyrostowi towarzyszy spadek zatrudnienia w rolnictwie i przemyśle, jak również wzrost zatrudnienia w sektorze usługowym. Od 1998 do 2006 r. stworzono 20

⁴² R. Alvarez, *Attitudes Toward the European Union. The Role of Social Class, Social Stratification, and Political Orientation*, „International Journal of Sociology” 32 (2002).

⁴³ H. Tang (red.), *Winners and Losers of EU-Integration. Policy Issues for Central and Eastern Europe*, Washington D.C.: International Monetary Fund 2000.

⁴⁴ Europäische Kommission, *Wachsende Regionen, wachsendes Europa. Vierter Bericht über den wirtschaftlichen und sozialen Zusammenhalt*, Luxemburg 2007, s. 19.

mln. miejsc pracy w sektorze usługowym, który częściowo przejął pracobiorców z innych sektorów. W tym obszarze również znajduje się wiele źle opłacanych i niechronionych posad. Tendencję tę częściowo należy tłumaczyć wspieraną przez Komisję Europejską liberalizacją i prywatyzacją usług publicznych w tak ważnych obszarach, jak sektor energetyczny, transportowy i telekomunikacyjny, usługi pocztowe, żegluga powietrzna i dostawy gazu i prądu. Komisja wychodzi z założenia, że tworzenie rynków i dopuszczenie konkurencji doprowadzi usługi publiczne do wzrostu efektywności i oszczędności kosztów⁴⁵. Dalszym rezultatem tej ekonomicznej europeizacji jest jednak likwidacja relatywnie zabezpieczonych stosunków zatrudnienia i dodatkowa presja na koszty pracy i zarobki⁴⁶.

UPRZESTRZENNIENIE SPOŁECZNEJ NIERÓWNOŚCI

W procesie europeizacji wzrasta znaczenie procesów przekraczających granice, gdyż podwyższa się stopień powiązań i intensywność interakcji pomiędzy poszczególnymi państwami narodowymi. Przekraczających granice procesów z negatywnymi skutkami (np. fale emigracji, presja na zarobki) należy spodziewać się szczególnie wówczas, jeśli istnieją pomiędzy krajami silne różnice w poziomie dobrobytu⁴⁷. W obrębie Europy oddziałują nie tylko nierówności pomiędzy krajami członkowskimi jako ważne czynniki strukturyzujące, ale ma miejsce również obciążenie nierównościami regionalnymi.

Z perspektywy historycznej, dużym osiągnięciem państw narodowych była możliwość troszczenia się o społeczne wyrównanie nie tylko między klasami i grupami społecznymi, lecz również pomiędzy regionami. Martin Heidenreich pisze tak: „Państwa narodowe próbowały [...] z pewnym sukcesem przeszkodzić wykryształowaniu się regionalnych różnic do postaci regionalnych nierówności, skutecznie, po pierwsze, przeszkadzając powstawaniu regionalnych różnic, a po

⁴⁵ Europäische Kommission, *Grünbuch zu Dienstleistungen von allgemeinem Interesse*, Brüssel 2003.

⁴⁶ R. A t z m ü l l e r, Ch. H e r m a n n, *Liberalisierung öffentlicher Dienstleistungen in der EU und Österreich. Auswirkungen auf Beschäftigung, Arbeitsbedingungen und Arbeitsbeziehungen. Zur Zukunft öffentlicher Dienstleistungen*, Bd II, Wien: AK – Kammer für Arbeiter und Angestellte 2004; W. R a z a, V. W e d l, *Auswirkungen der Liberalisierung öffentlicher Dienstleistungserbringung*, „Wirtschaft und Gesellschaft” 29 (2003).

⁴⁷ G. V o b r u b a, *The Enlargement Crisis of the European Union. Limits of the Dialectics of Integration and Expansion*, „Journal of European Social Policy” 13 (2003).

drugie transformując je w niezdefiniowane terytorialnie społeczne nierówności⁴⁸.

W ramach procesu europeizacji dokonały się również tutaj pewne zmiany – z jednej strony Europa ogranicza autonomię i suwerenność państw narodowych, z drugiej strony procesy federalizacyjne, regionalizacyjne i decentralizacyjne wzmacniają rolę regionów jako politycznych aktorów. Stąd pytania o terytorialny podział w Europie zyskują na znaczeniu dla analizy społecznych nierówności⁴⁹. Konceptualnie mamy do czynienia wówczas z większą wagą nierówności horyzontalno-terytorialnych w porównaniu do nierówności wertykalnych.

Na poziomie regionalnym pokazuje się duża polaryzacja – w najbogatszym regionie Europy, w środkowym Londynie, PKB *per capita* wynosi 303% europejskiej przeciętnej, w rumuńskim regionie północno-wschodnim tylko 24%. Wszystkie regiony z najwyższym dochodem *per capita* znajdują się w Europie Zachodniej. Dziesięć najuboższych regionów bez wyjątku położonych jest w krajach, które przystąpiły niedawno do Unii Europejskiej – Rumunii, Bułgarii i Polsce. Ponadto znaczne zróżnicowania należy stwierdzić w obrębie krajów członkowskich. Przede wszystkim w Wielkiej Brytanii i Belgii, ale również we Francji, Niemczech, Austrii, Czechach i na Słowacji różnice pomiędzy najbogatszym a najuboższym regionem są znaczące. Regionalne nierówności są najmniejsze we wschodnioeuropejskich krajach, w Polsce, Słowenii i Bułgarii. Dodatkowo Unia Europejska jest konfrontowana z silnymi regionalnymi różnicami odnośnie do zatrudnienia i bezrobocia. W najbogatszym regionie UE stopa bezrobocia znajduje się na poziomie 2,5%, podczas gdy regiony najuboższe wykazują stopy bezrobocia na poziomie powyżej 20%.

W tym kontekście należy rozróżnić dwa różne aspekty regionalnej nierówności. Najpierw należy postawić pytanie, jak dalece regionalne nierówności odzwierciedlają socjoekonomiczne dysparytety pomiędzy krajami członkowskimi, a wraz z tym, jak dalece są postrzegane jako wyraz wspomnianych nierówności międzypaństwowych. Drugi aspekt odnosi się do pytania o wewnętrzpaństwowe nierówności, które przyczyniają się do regionalnych nierówności w Europie. Heidenreich zestawiając rozwój wewnętrznych i międzypaństwowych nierówności w krajach członkowskich i kandydujących do UE od połowy lat 90. do 2003 r. pokazuje, że nierówności pomiędzy krajami wyraźnie się zmniejszyły, i to o około

⁴⁸ M. Heidenreich, *Territoriale Ungleichheiten in der erweiterten UE*, „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie” 55 (2003), s. 34.

⁴⁹ A. Rodriguez-Pose, *Human Capital and Regional Disparities in the EU*. Paper presented at the Joint Conference of the European Commission and European Investment Bank on Human Capital, Employment, Productivity and Growth, Brussels 2003.

45% (na poziomie NUTS-3), podczas gdy wewnątrzpaństwowe nierówności regionalne wzrosły o 15%⁵⁰.

Widzimy również różne wzory rozwoju, porównując regiony wiejskie i miejskie⁵¹. Większość miejskiej przestrzeni posiada dochód *per capita*, który przewyższa przeciętną UE. Regiony stolic należą wszędzie w Europie do największych centrów wzrostu i są magnesem dla sił pracowniczych i inwestorów. Dzisiaj we wszystkich stolicach, z wyjątkiem Berlina, wskaźniki gospodarcze znajdują się na poziomie daleko przekraczającym narodowe przeciętne, w 14 stolicach nawet pomiędzy 40% a 100% ponad średnią krajową. Europejskie regiony stolic charakteryzują się ponadprzeciętnym znaczeniem Trzeciego Sektora. Natomiast regiony o położeniu skrajnym odznaczają się często niskim dochodem *per capita* i ponadprzeciętną stopą bezrobocia.

Studia empiryczne pokazują, że przestrzenna koncentracja ekonomicznych aktywności w obrębie Unii Europejskiej prowadzi do międzyregionalnych przepaści dochodowych⁵². Wspólne budowanie rynku może skutkować koncentracją produkcji – firmy skłaniają się do tego, by koncentrować się w miejscach znajdujących się w pobliżu atrakcyjnych rynków, również jeśli koszty płac są tam wyższe. To, że nie jest to zależność, która musi mieć miejsce, dowodzi porównanie z USA – tam, mimo jeszcze silniejszej ekonomicznej koncentracji, nie ma miejsca równie wyrazista przepaść dochodów pomiędzy regionami⁵³.

Przyczyną takiej sytuacji jest wyższa geograficzna mobilność Amerykanów. Okazuje się, że możliwych przyczyn istnienia czy nawet wzmacniania się dysparytetów w nierównych zasobach regionów można dopatrywać się w odniesieniu do kapitału ludzkiego. „Regiony zwycięskie” dysponują z reguły lepiej wykształconą i wykwalifikowaną ludnością, podczas gdy „przegrane regiony” wykazują wyraźnie gorsze zasoby kapitału ludzkiego⁵⁴. Podobnie jak dla dysparytetów PKB

⁵⁰ M. Heidenreich, *Die Europäisierung sozialer Ungleichheit*; M. Heidenreich, Ch. Wunder, *Patterns of Regional Inequality in the Enlarged Europe*, „European Sociological Review” 24 (2008).

⁵¹ Por. S. Mau, S. Büttner, *Regionalisierung sozialer Ungleichheit im europäischen Integrationsprozess*, w: *Soziale Ungleichheit in der erweiterten Union*, red. M. Bach, A. Sterbling, Hamburg: Krämer Verlag 2008.

⁵² R. Hudson, *The New Economy of the New Europe: Eradicating Divisions of Creating New Forms of Uneven Development?*, w: *Divided Europe. Society and Territory*, red. R. Hudson, A. M. Williams, London: Sage 1999.

⁵³ P. Martin, *Public Policies and Economic Geography*, w: *European Integration, Regional Policy, and Growth*, red. B. Funck, L. Pizatti, Washington: World Bank 2003.

⁵⁴ A. Rodríguez-Pose, *Human Capital and Regional Disparities in the EU*.

per capita obowiązuje ta sama reguła dla nierówności w obszarze kapitału ludzkiego – są one większe pomiędzy regionami niż pomiędzy krajami⁵⁵.

Horyzontalno-terytorialny charakter nierówności podważa sformułowany w narodowo-państwowym kontekście cel jednakowych warunków życia i stwarza jednocześnie problemy dla formułowanego na poziomie UE celu terytorialnej trwałości. Dodatkowo zmieniają się duże linie społecznej strukturyzacji. Obok znanych, ważnych czynników nierówności, takich jak: wykształcenie, płeć i wiek, występują coraz silniej także takie, które wiążą się z miejscem zamieszkania, pracy i pobytu. Uprzeźrzenie społecznej nierówności wywołuje model podziału ludności, w którym społeczno-ekologiczne czynniki współgrają we wzmocnionym zakresie z czynnikami grupowymi oraz indywidualnymi, i w ten sposób znacząco wpływają na szanse życiowe.

Dla lepszej conceptualizacji i analizy społecznej nierówności pojawia się pytanie centralne, jak dalece warunki życia będą determinowane nie tylko przez kontekst rodziny lub przynależność warstwową, ale również przez strukturę szans życiowych określanych kontekstem regionalnym, oraz w jakim zakresie międzyregionalna mobilność stanie się podstawowym mechanizmem znacząco poprawiającym indywidualne szanse życiowe.

Wiemy, że zasięg mobilności grup społecznych silnie różnicuje się i że młodzi i dobrze wykwalifikowani ludzie raczej są bardziej mobilni niż osoby słabo wykwalifikowane i starsze. To samo obowiązuje dla rodzin i osób wychowujących dzieci, dla których przestrzenna mobilność obciążona jest większymi trudnościami niż w przypadku osób mieszkających samotnie. Dodatkowo, migrowanie selektywne jest odpowiedzialne również za to, że kapitał ludzki regionów „odpływowych” jeszcze bardziej się pogarsza. Wysoka przeciętna wieku, wysoki udział odbiorców transferów, bezrobocie i w końcu zmniejszająca się liczba ludności są długoterminowymi skutkami selektywnych procesów migracji. Kwestie strukturyzacji w obrębie Europy będą musiały być szerzej badane również z perspektywy tworzącego się reżimu mobilności i nowego rodzaju ścieżek mobilności⁵⁶.

⁵⁵ Europäische Kommission, *Europa in Zahlen. Eurostat-Jahrbuch 2006-07*, Luxemburg 2007.

⁵⁶ R. Verwiebe, *Transnationale Mobilität innerhalb Europa*, Berlin: Edition Sigma 2004.

NOWE LINIE KONFLIKTÓW?

Obszar europejskiej dynamiki nierówności jest jeszcze nieprzejrzysty i trudno dostępny. Możemy jednak przypuszczać, że w ciągu nowej strukturyzacji ugruntowanych modeli nierówności dojdzie również do zmienionych konfliktów nierówności. Wynikają one z tego, że zmieniona sytuacja socjalna i inne społeczne pozycjonowanie wywołują nowego rodzaju układ interesów, a wraz z tym także nowy potencjał konfliktów.

Schemat 2. Zeuropeizowane linie konfliktów

<i>Oś konfliktu</i>	<i>Polityczni aktorzy / interesy</i>
Etatyżacja / liberalizacja	Partie (lewicowe) i ruchy koncentrujące się na państwie vs partie i ruchy umniejszające rolę państwa / neoliberalne
Otwarcie / zamknięcie	Etnonarodowe i prawicowo-populistyczne partie vs ponadnarodowe nurty i ruchy (wspierający Europę, kosmopolici itd.)
Terytorialno-horyzontalny wymiar	Partie regionów, regionalne sojusze / mobilizacja, ruchy secesjonistyczne

W nawiązaniu do dotychczasowych rozważań możemy domyślać się wielu osi konfliktów, które w przyszłości pełnić będą pewną rolę (schemat 2) – będą to napięcia pomiędzy grupami, które ze względu na urynkowanie mają nadzieję na lepszą pozycję rynkową i szukają ucieczki od kolektywnej solidarności przymusowej a grupami, które jak dotąd skazane są na działania ochronne państwa interwencyjnego. Ponadto konflikty będą toczyć się na kulturowej osi wzdłuż wymiaru narodowo-społecznego zamknięcia i otwarcia, a w końcu na osi regionalnych konfliktów interesów jako skutku regionalnych dyferencjacji.

Pierwsza oś dotyczy stosunku narodowej i paneuropejskiej integracji ewentualnie kwestii, czy transnarodowa integracja niesie ze sobą narodową dezintegrację⁵⁷. To oznacza, że tłumienie konfliktów interesów i porozumiewanie się w sprawie nierówności, jak to było typowe w „złoty czasach” dla państw dobrobytu, w procesie europeizacji nie jest do utrzymania w identyczny sposób. Jednocześnie nie można oczekiwać, że supranarodowa polityka będzie działać korygująco na rynek tak, jak to się stało w odniesieniu do procesu tworzenia wolnego rynku.

⁵⁷ R. Münch, *Offene Räume*.

Nie bez przyczyny Fritz W. Scharpf widzi poważny problem w zastosowaniu prawa europejskiego w narodowych systemach społecznych, gdyż narodowe prawodawstwa dbają o tzw. podstawowe wolności europejskiej wspólnoty gospodarczej (wolność osiedlania się, przepływu usług, jak również wolność przepływu ludzi, kapitału i towarów). Wraz z tym narodowa zdolność do integrowania i wyrównywania zostaje osłabiona, a pokrzywdzenie grozi szczególnie tym grupom i aktorom, którzy szczególnie skazani są na narodowo-państwowe ramy działań. Inaczej rzecz formułując, „niedostatek państwa”⁵⁸ dla większych społecznych obszarów nie może zostać już zaadresowany, gdyż samemu państwu wyznaczone są węższe przestrzenie do działania. Kompromis, w którym jednoczą się strony konfliktu w ramach kapitalizmu zorganizowanego w sposób narodowo-państwowy, jest, z jednej strony, podkopywany przez wzmocnienie orientacji rynkowej w procesie internacjonalizacji i europeizacji, a z drugiej przez wyczerpanie zasobów fiskalnych – to wszystko zaś zrzucane jest na barki słabych pod względem władzy i organizacji grup⁵⁹. Jako trend długoterminowy (którego nie przełamie obecna popularność państwa wśród aktorów rynku finansowego) będzie mieć miejsce narastający konflikt pomiędzy aktorami kolektywnymi, zainteresowanymi państwem zaopatrującym i ochraniającym, a takimi, którzy wierzą, że można coraz bardziej rezygnować z państwowych regulacji i interwencji.

Obserwujemy również wytwarzanie się zeuropeizowanych elit i środowisk, które przychylają się do koncepcji poszerzonej europejskiej przestrzeni⁶⁰ – reprezentanci „eurokracji” w Brukseli, jak również osoby młodsze – studenci, większe grupy osób wykwalifikowanych i elity pod względem wykształcenia.

Tutaj można doszukiwać się pewnej mentalnej i kulturowej orientacji, która mniej zwraca uwagę na państwo narodowe. Mamy do czynienia z fenomenem, który może iść w parze z nowymi formami nierówności, kiedy społeczna przestrzeń działań niektórych grup nie jest już w szerokim zakresie zdeterminowana granicami państw i zeuropeizowana, podczas gdy inne grupy pozostają jeszcze silnie związane lokalnie i narodowo. To może wywołać nowe wewnętrzspołeczne konflikty, które będą odnosić się do napięcia pomiędzy otwarciem a zamknięciem narodowo-społecznej przestrzeni⁶¹. Toteż ci, którzy mają nadzieję na społeczne

⁵⁸ B. Vogel, *Die Staatsbedürftigkeit der Gesellschaft*, Hamburg: Hamburger Edition 2007.

⁵⁹ W. Streeck, *Competitive Solidarity*, w: *Kontingenz und Krise. Institutionenpolitik in kapitalistischen und postsozialistischen Gesellschaften*, red. K. Hinrichs, H. Kitschelt, H. Wiesental, Frankfurt am Main: Campus 2000.

⁶⁰ M. Haller, *European Integration as an Elite Process*.

⁶¹ N. Fligstein, *Euroclash*; H. Kriesi, *Nationaler politischer Wandel in einer sich denationalisierenden Welt*, w: *Globalisierung, Partizipation, Protest*, red. A. Klein, Opladen: Leske +

i ekonomiczne zyski dzięki Europie i wykazują również kosmopolityczną orientację i europejską tożsamość, stoją naprzeciw tych, którzy stawiają na narodowo-państwowy protekcyjizm i zamknięcie. Wskaźnikiem tego rodzaju zmiany struktur konfliktu jest dokonująca się przemiana systemu partyjnego wraz ze wzrostem znaczenia partii narodowo-populistycznych⁶². Posiadane przez nich wyobrażenia społecznej wspólnoty kładą punkt ciężkości na homogeniczność i odgraniczenie od zewnętrznych wpływów (jak na przykład UE i imigranci); jednocześnie reprezentują oni duży sceptycyzm i dystans wobec ugruntowanych politycznych elit i instytucji. Po drugiej stronie obserwujemy powstanie nowych ruchów o kosmopolitycznym charakterze, które stawiają na uznanie różnic i tolerancję, wykorzystanie supranarodowej odpowiedzialności i powstanie elementów globalnej społecznej demokracji⁶³.

Trzeci efekt odnosi się do uprzestrzennienia społecznych nierówności. Większe regionalne dysparytety i jednocześnie wzmocnienie regionów jako ważnych politycznie jednostek może prowadzić do zaostrzającego konfliktu upolitycznienia różnych żądań i potrzeb. Również sama polityka regionalna, która właściwie pomyślana jest do tego, by zmniejszać dysparytety, podsyca regionalnie zorientowane walki o podział, które „fragmentaryzują, relatywizują i rozgrywają narodowe linie konfliktów i wewnętrzne zróżnicowania”⁶⁴. W tych warunkach nie są wykluczone regionalne koalicje interesów, w obrębie których regiony z lepszą pozycją żądają obronienia lub wzmocnienia dotychczasowych korzyści, a te gorzej usytuowane chcą kompensacji lub szczególnego wsparcia. Ten rodzaj regionalnej mobilizacji może zmienić wewnętrzne stosunki w poszczególnych krajach członkowskich w ten sposób, że polityczne rozwiązania o charakterze wyrównującym, zmieniające zasady podziału, będą trudne do wdrożenia. Szczególnie uprzywilejowane regiony – w rozumieniu opisanym przez Wolfganga Streecka jako „solidarność konkurencyjna” – mogą starać się, by rozwinąć raczej wąskie rozumienie solidarności w odniesieniu do zasobów, infrastruktury i inwestycji. Wówczas prawdopodobne jest wytworzenie się nowego rodzaju koalicji interesów, które pokryją we wzrastającym zakresie stare linie podziału. Byłoby to „place-

Budrich 2001; H. K r i e s i, E. G r a n d e, *Nationaler politischer Wandel in entgrenzten Räumen*, w: *Entgrenzung und Entscheidung*, red. U. Beck, C. Lau, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2004.

⁶² H. K r i e s i, E. G r a n d e, R. L a c h a t, *West European Politics in the Age of Globalization*, Cambridge: Cambridge University Press 2008.

⁶³ U. B e c k, *Der kosmopolitische Blick oder: Frieden ist Krieg*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2004.

⁶⁴ U. B e c k, E. G r a n d e, *Das kosmopolitische Europa*, s. 271.

based inter-class coalitions of political, economic and social actors devoted to the economic development in specific location”⁶⁵.

Fabbrini wskazuje na to, że z powodu tych tendencji należy liczyć się z gruntownym przeformułowaniem dotychczasowych struktur konfliktu i interesów: „In Europe, as an effect of both the structural transformation of economies and cultures and institutional displacement of the decision making resources from the national to the continental arena, traditional class and religious cleavages tended to wane as driving forces of the structure of the party system. On the contrary, sectional and geographical cleavages, concerning both the legitimacy of the EU as a decision making body and the distributor of the resources it controls, are becoming the sources divisions within the party system of the birth and development of new partisan actors and of the structuring of new”⁶⁶.

Rezultatem tego rozwoju są regiony występujące silniej jako różnicujące komponenty struktury, które zyskują na zdolności do działań politycznych i ekonomicznych w sensie regionalnej mobilizacji. Ze względu na zmieniające się konstelacje aktorów, chodzi tu przede wszystkim o regionalne ruchy społeczne i partie polityczne, które kanalizują i tożsamościowo-politycznie naładują regionalne interesy i poszukują odrębności przede wszystkim w odcięciu się od państwa narodowego i innych regionów. Jak obserwujemy w niektórych krajach, może to prowadzić w ekstremalnych przypadkach do ruchów secesyjnych. Te powstają szczególnie wtedy, kiedy nakładają się na siebie socjoekonomiczne i kulturowe różnice, oraz gdy region czuje się pokrzywdzony lub gdy chce własne przywileje zabezpieczyć przed innymi.

Jest za wcześnie, by przewidzieć dalszy rozwój tych tendencji. Europa jest przede wszystkim dynamicznym, nadal nie gotowym tworem, ćwiczącym, jak poradzić sobie z konfliktami najróżniejszego rodzaju. Nie wiemy, jak instytucje oraz polityczni i społeczni aktorzy okażą się zdolni, jak dużo nauk będą w stanie z tego wyciągnąć. Proces ten dokonuje się w krytycznych warunkach kryzysu gospodarczego. Inaczej niż państwo narodowe, Europa nie jest całościowym, znormalizowanym i zlegitymizowanym porządkiem, który mógłby się uchylić od fundamentalnych pytań o uprawnienie do egzystencji i kształcenie podstawowych instytucji, lecz dobrowolnym związkiem różnych krajów. Kraje, regiony i społecz-

⁶⁵ M. Keating, *The Political Economy of Regionalism*, w: *The Political Economy of Regionalism*, red. M. Keating, J. Loughlin, London: Frank Cass 1997, s. 32.

⁶⁶ S. Fibbrini, *The European Union In American Perspective: The Transformation of Territorial Sovereignty in Europe and the United States*, w: *Restructuring Territoriality. Europe and the United States Compared*, red. Ch. K. Ansell, G. Di Palma, New York: Cambridge University Press 2004, s. 185.

no-polityczne grupy mogą podważyć Europę i jej drogę do integracji oraz, jeśli posiadać będą wystarczające siły do wetowania, wpędzić ją w stagnację. Jeśli tak się stanie, nierówności wcale nie zmniejszą się, lecz pozostaną częścią codzienności. Głębiej schodzące konflikty mogą powstać pomiędzy tymi, którzy z powodu swojego społecznego położenia postrzegają siebie jako korzystający z integracji a tymi, którzy widzą siebie ekonomicznie, społecznie, kulturowo czy tożsamościowo-politycznie zagrożeni projektem europeizacji.

Przydzielenie lepszych i gorszych pozycji nie jest już tylko kwestią podziału typu: góra–dół; klasyczne, społeczno-strukturalne czynniki współdziałają z narodowym i regionalnym kontekstem. Dlatego wywołane przez zniesienie granic i supranarodową integrację modele nierówności są wielopostaciowe i heterogeniczne – jest to nieprzejrzysty krajobraz, który dopiero zaczynamy kartografować i rozumieć.

Z języka niemieckiego przełożył Grzegorz Adamczyk

BIBLIOGRAFIA

- ALVAREZ R., *Attitudes Toward the European Union. The Role of Social Class, Social Stratification, and Political Orientation*, „International Journal of Sociology” 32 (2002), s. 58-76.
- ANDERSEN J., *Die soziale Dimension der Strukturfonds: Sprungbrett oder Stolperstein?*, w: *Standort Europa. Europäische Sozialpolitik*, red. S. Leibfried, P. Pierson, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1998, s. 155-194.
- ATZMÜLLER R., HERMANN Ch., *Liberalisierung öffentlicher Dienstleistungen in der EU und Österreich. Auswirkungen auf Beschäftigung, Arbeitsbedingungen und Arbeitsbeziehungen. Zur Zukunft öffentlicher Dienstleistungen*, Bd. II, Wien: AK–Kammer für Arbeiter und Angestellte 2004.
- BACH M., *Die Bürokratisierung Europa. Verwaltungseliten, Experten und politische Legitimation in Europa*, Frankfurt am Main: Campus 1999.
- BACH M., *Europa ohne Gesellschaft. Politische Soziologie der europäischen Integration*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2008.
- BAUMANN Z., *Globalization. The Human Consequences*, Oxford: Blackwell 1998.
- BECK U., *Der kosmopolitische Blick oder: Frieden ist Krieg*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2004.
- BECK U., *Die Neuvermessung der Ungleichheit unter den Menschen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2008.

- BECK U., *Jenseits von Klasse und Nation: Individualisierung und Transnationalisierung sozialer Ungleichheiten*, „Soziale Welt“ 29 (2008), s. 301-325.
- BECK U., GRANDE E., *Das kosmopolitische Europa. Politik und Gesellschaft in der zweiten Moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2004.
- BERGER A. P., WEISS A., *Transnationalisierung sozialer Ungleichheit*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2008.
- BOLTE K.-M., *Einige Anmerkungen zur Problematik der Analyse von Schichtungen in sozialen Systemen*, w: *Soziale Schichtung und soziale Mobilität*, red. D.V. Glass, R. König, Sonderheft 5 der KZfSS, Opladen 1961, s. 29-53.
- BOUWEN P., *Corporate Lobbying in the European Union. The Logic of Access*, „Journal of European Public Policy“ 9 (2002), s. 365-390.
- BÜTTNER S., MAU S., *Horizontale Europäisierung und europäische Integration*, w: *Gesellschaftstheorie und Europapolitik. Sozialwissenschaftliche Ansätze zur Europafor-*
schung, red. M. Eigmüller, S. Mau, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2009.
- CROUCH C., *Social Change in Western Europe*, Oxford: Oxford University Press 1999.
- EDER K., *Gleichheitsdiskurs und soziale Ungleichheit. Zur Frage nach den kulturellen Grundlagen sozialer Ungleichheit in der modernen Klassengesellschaft*, w: *Sozialstruktur und Kultur*, red. H. Haferkamp, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1990, s. 177-208.
- Europäische Kommission, *Grünbuch zu Dienstleistungen von allgemeinem Interesse*, Brüssel 2003.
- Europäische Kommission, *Bevölkerungsstatistik*, Luxemburg 2004.
- Europäische Kommission, *Wachsende Regionen, wachsendes Europa. Vierter Bericht über den wirtschaftlichen und sozialen Zusammenhalt*, Luxemburg 2007.
- Europäische Kommission, *Europa in Zahlen. Eurostat-Jahrbuch 2006-07*, Luxemburg 2007.
- European Commission, *Cohesion Policy in Support of Growth and Jobs. Community Strategic Guidelines 2007-2013*, Brussels 2005.
- Family patterns and migration*, National Representative Survey, 2007.
- FIBBRINI S., *The European Union In American Perspective: The Transformation of Territorial Sovereignty in Europe and the United States*, w: *Restructuring Territoriality. Europe and the United States Compared*, red. Ch. K. Ansell, G. Di Palma, New York: Cambridge University Press 2004, s. 163-188.
- FLIGSTEIN N., *Euroclash. The EU, European Identity and the Future of Europe*, Oxford: Oxford University Press 2008.
- GLATZER W., *Einstellungen und Lebensbedingungen in Europa*, Frankfurt am Main: Campus 1993.
- HALLER M., *European Integration as an Elite Process. The Failure of a Dream?*, London–New York: Routledge 2008.
- HANNERZ U., *Transnational Connections. Culture, People, Places*, London: Routledge 1996.

- HEIDENREICH M., *Territoriale Ungleichheiten in der erweiterten UE*, „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie” 55 (2003), s. 31-58.
- HEIDENREICH M., *Die Europäisierung sozialer Ungleichheit zwischen nationaler Solidarität, europäischer Koordinierung und globalem Wettbewerb*, w: *Die Europäisierung sozialer Ungleichheit. Zur transnationalen Klassen- und Sozialstrukturanalyse*, red. M. Heidenreich, Frankfurt am Main: Campus 2006, s. 17-64.
- HEIDENREICH M., WUNDER Ch., *Patterns of Regional Inequality in the Enlarged Europe*, „European Sociological Review” 24 (2008).
- HESS S., *Globalisierte Hausarbeit. Au-pair als Migrationsstrategie von Frauen aus Osteuropa*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2005.
- HONDRICH O. K., *Der Wert der Gleichheit und der Bedeutungswandel der Ungleichheit*, „Soziale Welt” 35 (1984), s. 267-293.
- HRADIL S., IMMERFALL S., *Modernisierung und Vielfalt in Europa*, w: *Die westeuropäischen Gesellschaften im Vergleich*, red. S. Hradil, S. Immerfall, Opladen: Leske + Budrich 1997, s. 11-25.
- HUDSON R., *The New Economy of the New Europe: Eradicating Divisions of Creating New Forms of Uneven Development?*, w: *Divided Europe. Society and Territory*, red. R. Hudson, A. M. Williams, London: Sage 1999, s. 29-62.
- IMMERFALL S., *Einführung in den Europäischen Gesellschaftsvergleich. Ansätze–Problemstellungen–Befunde*, Passau: Rothe 1994.
- KEATING M., *The Political Economy of Regionalism*, w: *The Political Economy of Regionalism*, M. Keating, J. Loughlin (red.), London: Frank Cass 1997, s. 17-40.
- KING R. [i in.], *International Retirement Migration in Europe*, „International Journal of Population Geography” 4 (1998), s. 91-111.
- KOEHN H. P., ROSENAU N. J., *Transnational Competence in an Emergent Epoch*, „International Studies Perspectives” 3 (2002), s. 105-127.
- KRECKEL R., *Politische Soziologie der sozialen Ungleichheit*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2004.
- KRIESI H., *Nationaler politischer Wandel in einer sich denationalisierenden Welt*, w: *Globalisierung, Partizipation, Protest*, red. A. Klein, Opladen: Leske + Budrich 2001, s. 23-44.
- KRIESI H., GRANDE E., *Nationaler politischer Wandel in entgrenzten Räumen*, w: *Entgrenzung und Entscheidung*, red. U. Beck, C. Lau, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2004, s. 402-420.
- KRIESI H., GRANDE E., LACHAT R., *West European Politics in the Age of Globalization*, Cambridge: Cambridge University Press 2008.
- LAHUSEN Ch., *Kommerzielle Beratungsfirmen in der Europäischen Union*, w: *Interessenpolitik in Europa*, red. R. Reising, B. Kohler-Koch, Baden-Baden: Nomos 2005, s. 251-280.
- LAHUSEN Ch., JAUSS C., *Lobbying als Beruf. Interessengruppen in der Europäischen Union*, Baden-Baden: Nomos 2001.

- LEPSIUS M. R., *Soziale Ungleichheit und Klassenstrukturen in der Bundesrepublik Deutschland*, w: *Klassen in der europäischen Sozialgeschichte*, red. H.-U. Wehler, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1979, s. 166-209.
- LEPSIUS M. R., *Die Europäische Union als Herrschaftsverband eigener Prägung*, w: *What Kind of Constitution for What Kind of Policy? Responses to Joschka Fischer*, red. C. Joerges, Florenz: European University Institute 2000, s. 202-212.
- MARTIN P., *Public Policies and Economic Geography*, w: *European Integration, Regional Policy, and Growth*, red. B. Funck, L. Pizatti, Washington: World Bank 2003, s. 19-32.
- MAU S., *Transnationale Vergesellschaftung. Die Entgrenzung sozialer Lebenswelten*, Frankfurt am Main–New York: Campus 2007.
- MAU S. [i in.], *Innereuropäische Wanderungen – Die Wanderungsmotive von Deutschen mit mittleren Qualifikationen*, „BIOS“, 21/2007.
- MAU S., BÜTTNER S., *Regionalisierung sozialer Ungleichheit im europäischen Integrationsprozess*, w: *Soziale Ungleichheit in der erweiterten Union*, red. M. Bach, A. Sterbling, Hamburg: Krämer Verlag 2008.
- MAU S., MEWES J., *Ungleiche Transnationalisierung. Zur gruppenspezifischen Einbindung in transnationale Interaktionen*, w: *Transnationalisierung sozialer Ungleichheit*, red. P. A. Berger, A. Weiß, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2008, s. 259-282.
- MAU S., VERVIEBE R., *Die Sozialstruktur Europa*, Konstanz: UVK Verlagsanstalt 2009.
- MICHALOWITZ I., *Lobbying in der EU*, Wien: Facultas 2007.
- MOROKVASIC M., *Pendeln statt auswandern. Das Beispiel der Polen*, w: *Wanderungsraum Europa. Menschen und Grenzen in Bewegung*, red. M. Morokvasic, H. Rudolph, Berlin: Edition Sigma 1994, s. 166-187.
- MÜNCH R., *Offene Räume. Soziale Integration diesseits und jenseits des Nationalstaates*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2001.
- MÜNCH R., BÜTTNER S., *Die europäische Teilung der Arbeit. Was können wir von Emile Durkheim lernen?*, w: *Die Europäisierung sozialer Ungleichheit. Zur transnationalen Klassen- und Sozialstrukturanalyse*, red. M. Heidenreich, Frankfurt am Main: Campus 2006, s. 65-107.
- PRIES L., *Die Transnationalisierung der sozialen Welt*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2007.
- RAZA W., WEDL V., *Auswirkungen der Liberalisierung öffentlicher Dienstleistungserbringung*, „Wirtschaft und Gesellschaft“ 29 (2003), s. 415-444.
- RIEGER E., *Schutzschild oder Zwangsjacke? Zur institutionellen Struktur der gemeinsamen Agrarpolitik*, w: *Standort Europa. Europäische Sozialpolitik*, red. S. Leibfried, P. Pierson, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1998, s. 240-280.
- RODRIGUEZ-POSE A., *Human Capital and Regional Disparities in the EU*. Paper presented at the Joint Conference of the European Commission and European Investment Bank on Human Capital, Employment, Productivity and Growth, Brussels 2003.

- ROKKAN S., *Staat, Nation und Demokratie in Europa. Die Theorie Stein Rokkans aus seinen gesammelten Werken rekonstruiert von Peter Flora*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2000.
- ROSS G., *Das Soziale Europa des Jacques Delors: Verschachtelung als politische Strategie*, w: *Standort Europa. Europäische Sozialpolitik*, red. S. Leibfried, P. Pierson, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1998, s. 327-368.
- ROTHER N., *Wer zieht innerhalb der EU wohin und warum? Das Pionier-Projekt*, „ZUMA-Nachrichten” 56 (2005), 94-97.
- SCHWINN T., *Nationale und globale Ungleichheit*, „Berliner Journal für Soziologie” 18 (2008), s. 8-31.
- SKLAIR L., *The Transnational Capitalist Class*, Oxford: Blackwell 2001.
- STRECK W., *Competitive Solidarity*, w: *Kontingenz und Krise. Institutionenpolitik in kapitalistischen und postsozialistischen Gesellschaften*, red. K. Hinrichs, H. Kitschelt, H. Wiesel, Frankfurt am Main: Campus 2000, s. 245-261.
- STRECK W., *Endgame? The Fiscal Crisis of the German State*, MPIfG Discussion Paper 07/7, Cologne 2007.
- TANG H. (red.), *Winners and Losers of EU-Integration. Policy Issues for Central and Eastern Europe*, Washington D.C.: International Monetary Fund 2000.
- THERBORN G., *European Modernity and Beyond. The Trajectory of European Societies 1945-2000*, London: Sage 1995.
- VERWIEBE R., *Transnationale Mobilität innerhalb Europa*, Berlin: Edition Sigma 2004.
- VOBRUBA G., *The Enlargement Crisis of the European Union. Limits of the Dialectics of Integration and Expansion*, „Journal of European Social Policy” 13 (2003), s. 35-62.
- VOBRUBA G., *Die Dynamik Europas*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2005.
- VOBRUBA G., *Die Entwicklung der Europasozioogie aus der Differenz national/ europäisch*, „Berliner Journal für Soziologie” 18 (2008), s. 32-51.
- VOGEL B., *Die Staatsbedürftigkeit der Gesellschaft*, Hamburg: Hamburger Edition 2007.
- WALLERSTEIN I., *Klassenanalyse und Weltsystemanalyse*, w: *Soziale Ungleichheiten*, red. R. Kreckel, „Soziale Welt”, Sonderband 2 (1983), s. 301-320.
- WALWEI U., *Die Europäisierung der nationalen Arbeitsmärkte*, w: *Sozialstaat in der Globalisierung*, red. D. Döring, E. Metzger, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1999, s. 168-191.
- WILLIAMS A., *A Place in the Sun. International Retirement Migration from Northern to Southern Europe*, „European Urban und Regional Studies” 4 (1997), s. 115-134.
- WOLTER A., *Auf dem Wege zu einem Europäischen Hochschulraum. Studienreform und Hochschulpolitik im Zeichen des Bologna-Prozesses*, w: *Die Europäische Gesellschaft*, red. R. Hettlage, H.-P. Müller, Konstanz: UVK 2006, s. 299-323.

INEQUALITY DYNAMISM IN EUROPEAN SPACE

S u m m a r y

The article deals with the issue of an emerging European space of social inequality. It begins with a critical examination of prevalent and unquestioned views on national inequality and the tendency to ignore transnational inequality. The main section of the text identifies new groups that are part of the European inequality regime – among them European Union elites, transmigrants, and transfer groups – and new dimensions of structuration that can be attributed to the Europeanization process such as the marketization and regionalization of inequality. Based on this analysis, the article highlights possible shifts in social cleavages that may lead to a broader reconfiguration of societal conflict structures.

Słowa kluczowe: nierówności społeczne, mobilność społeczna, europeizacja, elity, transmigranci, grupy transferowe, urynkowanie nierówności.

Keywords: social inequality, social mobility, Europeanization, elites, transmigrants, transfer groups, inequality marketization.